

University of Tehran

Validation of the Social Capital Scale Based on the Holy Quran from the Perspective of Teachers in Fars Province

Jafar Torkzadeh^{1*} | Maasoumeh Mohtaram² | Marziyeh Hajizadeh³

1. Corresponding Author, Department of Administration & Educational Planning, Faculty of Education & Psychology, Shiraz, University, Shiraz, Iran. Email: djt2891@gmail.com
2. Department of Administration & Educational Planning, Faculty of Education & Psychology, Shiraz, University, Shiraz, Iran. Email: m.mohtaram2016@gmail.com
3. Department of Administration & Educational Planning, Faculty of Education & Psychology, Shiraz, University, Shiraz, Iran. Email: marziehhajizadeh13776@gmail.com

ARTICLE INFO

Article type:
Research Article

Article History:
Received March 10, 2022
Revised May 02, 2022
Accepted May 16, 2022

Keywords:

*Social Capital,
Validation,
Teacher,
Scale,
Holy Quran.*

ABSTRACT

The purpose of this study was to validate the scale of social capital based on the Holy Quran. The research method was descriptive-survey. The statistical population of the study included all teachers in Fars's province (31,000 people) that by random sampling method, 386 people were selected as the research sample. The research instrument was the Social Capital Scale based on the Holy Quran (Torkzadeh & Mohtaram, 2020). In order to measure the validity of the scale, two methods of item analysis and first and second order confirmatory factor analysis were used and to measure its reliability, Cronbach's alpha was used. The results of item analysis showed a significant correlation between each item with the relevant sub-scale and social capital scale with the Islamic approach based on the Holy Quran in general. Also, the results of the first and second order confirmatory factor analysis showed that each of the items and components had a high validity to explain the relevant dimension and social capital based on the Holy Quran. Also, based on Cronbach's alpha values, the reliability of the scale and related subscales was evaluated as desirable. In addition, the results showed that the social capital based on the Holy Quran is moderate for teachers in Fars province. According to the output of this study, this scale can be used by researchers, managers and other employees in various fields as a basis for evaluating and identifying social capital with an Islamic approach.

Cite this article: Torkzadeh, J., Mohtaram, M., Haji zadeh, M. (2023). Validation of the Social Capital Scale Based on the Holy Quran from the Perspective of Teachers in Fars Province. *Social Capital Management*.10 (1), 19-29. Doi: 10.22059/jscm.2022.340321.2272

© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/10.22059/jscm.2022.340321.2272>

Publisher: University of Tehran Press.

دانشگاه تهران

مدیریت سرمایه اجتماعی

شاپا الکترونیکی: ۶۲۳۳-۲۴۲۳

سایت نشریه: <https://jpht.ut.ac.ir>

اعتباریابی مقیاس سرمایه اجتماعی بر مبنای قرآن کریم از دیدگاه معلمان استان فارس

جعفر ترک‌زاده^{۱*} | معصومه محترم^۲ | مرضیه حاجی‌زاده^۳

۱. نویسنده مسئول، گروه مدیریت و برنامه‌ریزی آموزشی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. رایانامه: djt2891@gmail.com
۲. گروه مدیریت و برنامه‌ریزی آموزشی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. رایانامه: m.mohtaram2016@gmail.com
۳. گروه مدیریت و برنامه‌ریزی آموزشی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. رایانامه: marziehajizadeh13776@gmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:

پژوهشی

تاریخ‌های مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۲/۱۹

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۲/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۲۶

تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۱۲/۲۱

کلیدواژه:

اعتباریابی،

سرمایه اجتماعی،

قرآن کریم، معلم،

مقیاس.

هدف کلی از این پژوهش اعتباریابی مقیاس سرمایه اجتماعی بر مبنای قرآن کریم از دیدگاه معلمان استان فارس بود. روش پژوهش توصیفی از نوع پیمایشی بود. جامعه آماری پژوهش شامل همه معلمان استان فارس (۳۱۰۰۰ نفر) بود که با روش نمونه‌گیری تصادفی تعداد ۳۸۶ نفر به عنوان نمونه پژوهش انتخاب شدند. ابزار پژوهش مقیاس سرمایه اجتماعی بر مبنای قرآن کریم (ترک‌زاده و محترم ۱۳۹۹) بود که بعد از سنجش روایی مقیاس، با دو روش تحلیل گویه و تحلیل عامل تأییدی مرتبه اول و دوم، پایایی آن با روش آلفای کرونباخ توزیع و داده‌ها گردآوری شد. نتایج تحلیل گویه حاکی از همبستگی معنادار هر یک از گویه‌ها با زیرمقیاس بعد مربوطه و مقیاس سرمایه اجتماعی با رویکرد اسلامی بر مبنای قرآن کریم بود. نتایج تحلیل عامل تأییدی مرتبه اول و دوم نیز نشان داد همه گویه‌ها و مؤلفه‌ها از بار عاملی بالایی برای تبیین بعد مربوطه و سرمایه اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم برخوردارند. همچنین، بر اساس مقادیر آلفای کرونباخ، پایایی مقیاس و زیرمقیاس‌های مربوطه مطلوب ارزیابی شد. علاوه بر این، نتایج نشان داد مقدار سرمایه اجتماعی موجود در مدارس (بر اساس مقیاس مورد نظر در این پژوهش) از نظر معلمان استان فارس در حد متوسط است. با توجه به خروجی حاصل از این پژوهش، این مقیاس می‌تواند به عنوان مبنایی برای ارزیابی و شناسایی سرمایه اجتماعی با رویکرد اسلامی (مبتنی بر قرآن کریم) مورد استفاده پژوهشگران، مدیران، و سایر کارمندان در حوزه‌های مختلف قرار گیرد.

استناد: ترک‌زاده، جعفر؛ محترم، معصومه؛ حاجی‌زاده، مرضیه (۱۴۰۲). اعتباریابی مقیاس سرمایه اجتماعی بر مبنای قرآن کریم از دیدگاه معلمان استان فارس. مدیریت سرمایه اجتماعی، ۱۰ (۱) ۱۹-۲۹.

DOI: <http://doi.org/10.22059/jscm.2022.340321.2272>

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

DOI: <http://doi.org/10.22059/jscm.2022.340321.2272>

نویسندگان.

مقدمه

سرمایه اجتماعی یکی از منابع مهم قدرت در گروه‌های انسانی و جوامع بشری است (Kilpatrick et al. 2021؛ ثمنی و همکاران ۱۳۹۹). در دنیای کنونی سیستمی موفق و توسعه‌مند است که بتواند سرمایه اجتماعی همه گروه‌های موجود در خود را برای دستیابی به اهداف خود بسیج کند (اکبرزاده و دربندی ۱۳۹۴؛ Pitas & Ehmer 2020). سرمایه اجتماعی در توسعه سیاسی و اجتماعی کشورها نقش تعیین‌کننده‌ای دارد (جعفری‌نژاد و همکاران ۱۴۰۰). این سرمایه پتانسیل لازم برای جهت‌دهی به رفتار افراد بر پایه شبکه، هنجار، ارزش، و اعتماد اجتماعی در ساختار اجتماعی است که روابط اجتماعی بر اساس اقدامات جمعی را تسهیل می‌کند. همچنین، عنصری مطلوب برای همکاری درون‌گروهی به شمار می‌رود و وجود آن جهت همبستگی اجتماعی و رسیدن به اهداف جامعه ضروری است. بالا بودن این سرمایه به دستیابی جامعه به اهداف خود با هزینه کمتر منجر می‌شود (نصراللهی و همکاران 1395؛ Lins et al. 2017). در حقیقت این سرمایه، به منزله دارایی نامشهود، امکان دسترسی به طیف گسترده‌ای از اطلاعات جهت ایجاد عملکرد نوآورانه را فراهم می‌سازد (Nakano & Nakano & Washizu 2021; Shiell et al. 2020).

سرمایه اجتماعی، به منزله یک دارایی اجتماعی و کالای عمومی، متعلق به همه افراد یک سیستم اجتماعی است. در صورت خدشه‌دار شدن این سرمایه، علاوه بر افراد، کل گروه آسیب می‌بیند و در صورت تقویت این سرمایه در سازمان نیز کل اعضا از مزایای آن برخوردار می‌شوند (Tulin et al. 2018). در حقیقت، این سرمایه شبکه‌ای میان افراد جامعه تعریف می‌شود که برای منافع عمومی با یکدیگر کار می‌کنند (Ellis 2021) و از طریق تسهیل روابط اجتماعی شرایطی ایجاد می‌شود تا افراد بهتر و ساده‌تر منافع فردی و جمعی خود را پی‌گیری کنند و به دست آورند (قنبری و سلطان‌قلی ۱۳۹۹؛ دارا 1397؛ Shiell et al. 2020). از جمله نهادهای بسیار مهم در طول زندگی بشر، بعد از نهاد خانواده، نهاد آموزشی یا سازمان آموزش و پرورش است که افراد جامعه بیشترین ارتباط را با آن دارند. نهاد آموزشی مدرسه مهم‌ترین نهاد رسمی در اجتماعی شدن افراد، پرورش استعداد آنان، ایجاد تفاهم میان افراد انسانی، و تحکیم پایه‌های زندگی جمعی است. وجود سرمایه اجتماعی در مدرسه برای اثربخشی مدرسه مفید است. به همین سبب سرمایه اجتماعی در شبکه اجتماعی معلمان، کارکنان، مدیران، و مسئولان مدرسه زمینه ارتباط، انسجام، و اعتماد میان اعضای سازمان را فراهم می‌آورد و باعث اثربخشی شبکه‌ها و سیستم‌های اجتماعی می‌شود (دهقان و سراجیان ۱۳۹۶؛ دهقانی و همکاران ۱۳۹۶).

مطابق تحقیقات انجام‌شده، حفظ و ارتقای اعتماد و سرمایه اجتماعی از مهم‌ترین مؤلفه‌های پایداری و کارآمدی هر نهاد اجتماعی محسوب می‌شود (عابدینی و همکاران ۱۳۹۸؛ درویشی و همکاران ۱۳۹۹؛ Lins et al. 2017؛ Claridge 2018). با این حال، نگاه افراد به این سرمایه وابسته به فرهنگ و ارزش‌های حاکم در هر جامعه یا سیستم اجتماعی است. بنابراین، جهت ارتقا و رشد سرمایه اجتماعی در هر جامعه ضروری است به توسعه این سرمایه، متناسب با بسترهای فرهنگی و اجتماعی آن جامعه، توجه شود. از آنجا که کشور ایران یک کشور با رویکرد اسلامی است، لازم است ارزیابی و توسعه سرمایه اجتماعی این کشور در سازمان‌های مختلف با توجه به رویکرد اسلامی و ارزش‌های حاکم در آن صورت پذیرد.

بنا بر پژوهش‌های انجام‌شده، سرمایه اجتماعی اسلامی نشئت‌گرفته از بنیان‌های معرفتی اسلام- نظیر ولایت حق تعالی، ولایت رسول و اولی‌الامر، و وجود حیات اخروی و نظام جزا و پاداش اخروی- است که این اصول متمایزکننده این سرمایه با سرمایه‌های جوامع غربی است (دهقانی و همکاران ۱۳۹۶). سرمایه اجتماعی از منظر اسلامی همانند رویکردهای غیراسلامی به این مفهوم دارای انواع ساختاری، ارتباطی، شناختی، و نیز سطوح مختلف خرد و میانی و کلان است؛ با این تفاوت که سرمایه اجتماعی اسلامی در بعد شناختی بر اساس اصول وحدت و اخوت و فضایل اخلاقی مانند مهربانی، گشاده‌رویی و خوش‌خلقی، بخشندگی، فداکاری و ایثار و تحریم بدگویی، غیبت، تهمت، تبعیض و تعصب قومی، و سایر ردایب اخلاقی و در بعد ساختاری بر اساس اصول تعاون، صلۀ ارحام، مشورت، تکافل اجتماعی و نیز جنبه اجتماعی بسیاری از احکام نظیر نماز جماعت، ولایت، امر به معروف و نهی از منکر، حج، خمس، زکات و در بعد ارتباطی بر اساس اصول صداقت، اعتماد، حسن ظن، خوش‌رویی، و رفتارهای شهروندی اسلامی چون تواضع و فضیلت مدنی و بسیاری از دستوره‌های اسلام شکل می‌گیرد و توسعه می‌یابد (خوب‌رو و همکاران ۱۳۹۵). ترک‌زاده و همکارانش (۱۳۹۹) نیز طی پژوهشی، با عنوان «کاوش مفهوم سرمایه اجتماعی از منظر قرآن

کریم» سرمایه اجتماعی را پدیده‌ای پربعد و پربرایند دانستند که مبتنی بر مبانی اعتقادی گروه‌ها و شبکه‌های اجتماعی شکل می‌گیرد و توسعه می‌یابد؛ بدین ترتیب که افراد در شبکه‌های اجتماعی بر مبنای جهت‌گیری‌های اعتقادی و معنوی با یکدیگر ارتباط برقرار می‌کنند و هدف نهایی آن‌ها از برقراری ارتباط با هم جلب رضایت الهی، دستیابی به قرب الهی، و رستگاری دنیوی و اخروی است. از این منظر، مفهوم سرمایه اجتماعی مفهومی پیچیده و پویاست که همه جنبه‌های کارکردی، فرایندی، محتوایی، و خصیصه‌ای بودن سرمایه اجتماعی را هم‌زمان با هم در نظر گرفته است و برخلاف مفهوم سرمایه اجتماعی در مبانی و تئوری‌های غربی، که غایت آن کسب سود و منفعت شخصی از طریق مبادله و بده‌بستان است، موتور محرک رفتار در شبکه‌های اجتماعی از منظر اسلامی یک محرک درونی و معنوی است؛ یعنی نیل به قرب الهی و رستگاری فردی و جمعی. گفتنی است ترک‌زاده و محترم (۱۳۹۹) بر مبنای همین چارچوب به طراحی پرسشنامه سرمایه اجتماعی از منظر قرآن کریم پرداخته بودند که در این پژوهش به اعتباریابی آن پرداخته شد.

با نظر به آنچه گفته شد و مطابق بررسی‌های صورت‌پذیرفته در موتورهای مختلف جست‌وجو، الگوهای معدودی درباره سرمایه اجتماعی با رویکرد اسلامی وجود دارد که اغلب نگاهی تک‌بعدی به سرمایه اجتماعی داشته‌اند. بنابراین نظر به نقش مهم سرمایه اجتماعی در اثربخشی عملکرد مدارس و الگوی ارتباطی بین کارکنان آن، به‌ویژه معلمان، در پژوهش حاضر به اعتباریابی مقیاس سرمایه اجتماعی بر مبنای قرآن کریم^۱، که در پژوهش ترک‌زاده و محترم (۱۳۹۹) توسعه یافته بود، از دیدگاه معلمان استان فارس پرداخته شد. خروجی این کار می‌تواند ابزاری جامع و منسجم و بومی با رویکرد اسلامی در اختیار مدیران و دست‌اندرکاران نظام آموزشی و مدارس جهت ارزیابی وضعیت سرمایه اجتماعی با هدف اصلاح و بهبود یا توسعه آن قرار دهد. بدین ترتیب هدف کلی از این پژوهش اعتباریابی مقیاس سرمایه اجتماعی بر مبنای قرآن کریم (ترک‌زاده و محترم ۱۳۹۹) از دیدگاه معلمان استان فارس بود. در این زمینه سؤالاتی به شرح زیر مطرح و پیگیری شد:

۱. آیا مقیاس سرمایه اجتماعی بر مبنای قرآن کریم بر اساس ابعاد چهارگانه (مبانی سرمایه اجتماعی، ابعاد سرمایه اجتماعی، پیامد سرمایه اجتماعی، جهت‌گیری معنوی) دارای اعتبار و پایایی است؟
۲. آیا مقیاس سرمایه اجتماعی بر مبنای قرآن کریم بر اساس مؤلفه‌های هر یک از ابعاد چهارگانه دارای اعتبار و پایایی است؟
۳. وضعیت سرمایه اجتماعی بر مبنای قرآن کریم در قلمرو پژوهش چگونه است؟
۴. آیا تفاوت معناداری میان ابعاد سرمایه اجتماعی بر مبنای قرآن کریم در قلمرو پژوهش وجود دارد؟

روش تحقیق

این پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر روش توصیفی از نوع پیمایشی است. جامعه آماری پژوهش شامل همه معلمان استان فارس (۳۱۰۰۰ نفر) بود که با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده و بر اساس جدول مورگان ۳۸۶ نفر به عنوان نمونه پژوهش انتخاب شدند. گفتنی است، به دلیل شیوع ویروس کووید ۱۹ و عدم دسترسی مستقیم به معلمان، پرسشنامه به صورت آنلاین برای گروه نمونه ارسال شد. همچنین به منظور اعتباریابی مقیاس سرمایه اجتماعی بر مبنای قرآن کریم (ترک‌زاده و محترم ۱۳۹۹) از روش تحلیل گویه، تحلیل عامل تأییدی، و آلفای کرونباخ استفاده شد. مقیاس یادشده مشتمل بر چهار بُعد مبانی، ابعاد، پیامدها، و جهت‌گیری‌های معنوی و ۲۵ گویه است که پاسخ افراد را به صورت طیف لیکرت پنج‌گزینه‌ای - بسیار زیاد (۵)، زیاد (۴)، اطلاعی ندارم (۳)، کم (۲)، بسیار کم (۱) - دریافت می‌کند.

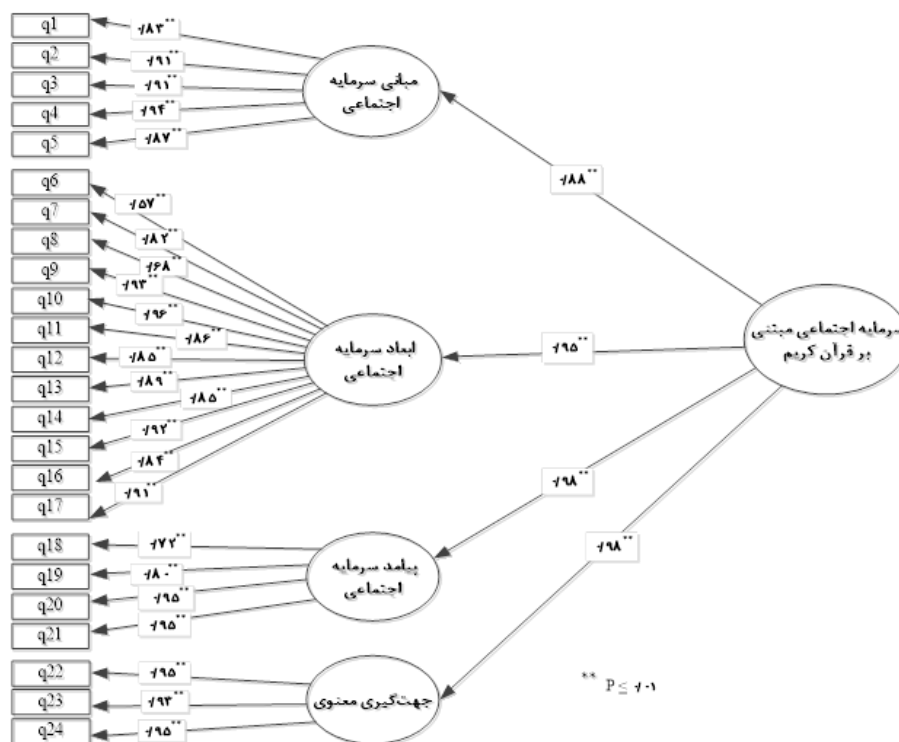
۱. با توجه به اینکه گویه‌های طراحی‌شده مقیاس یادشده بر اساس الگوی احصاشده سرمایه اجتماعی از قرآن کریم (ترک‌زاده و همکاران ۱۳۹۸) است و به دلیل تفاوت محتوایی و ساختاری ابزار معرفی‌شده در این پژوهش با سایر مقیاس‌های موجود، به منظور تأکید بر تفاوت مقیاس با سایر مقیاس‌ها، هر جا به معرفی ابزار پرداخته شده است «بر مبنای قرآن کریم» نیز آورده شده تا حصر بودن آن مشخص شود. ضمن اینکه گویه‌های ابزاری که در این پژوهش اعتباریابی شده بر مبنای الگوی احصاشده سرمایه اجتماعی بر اساس قرآن کریم است (ترک‌زاده، ج.؛ محترم، م.؛ گائینی، الف. ۱۳۹۸). کاوش مفهوم سرمایه اجتماعی از منظر قرآن کریم، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

یافته‌های تحقیق

۱. آیا مقیاس سرمایه اجتماعی بر مبنای قرآن کریم بر اساس ابعاد چهارگانه (مبانی، ابعاد، پیامدهای سرمایه اجتماعی، جهت گیری معنوی (دارای اعتبار و پایایی است؟

الف) محاسبه روایی و پایایی: تحلیل عامل تأییدی

به منظور بررسی سؤال اول پژوهش، ابتدا با استفاده از تحلیل عامل تأییدی موجود در نرم افزار AMOS²⁶ ساختار مقیاس سرمایه اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم مورد بررسی قرار گرفت. بدین منظور از تحلیل عامل تأییدی مرتبه اول و دوم استفاده شد.

شکل ۱. تحلیل عامل تأییدی مقیاس سرمایه اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم

جدول ۱. شاخص‌های برازش مدل تحلیل عاملی تأییدی مقیاس سرمایه اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم

PCLOSE	RMSEA	CFI	TLI	AGFI	GFI	χ^2/df	
۰۰۱/۰	۰۷/۰	۹۱/۰	۸۹/۰	۹۲/۰	۹۴/۰	۸۳/۲	مقادیر حاصل
۰۵/۰ >	۰۸/۰ <	۹۰/۰ >	۹۰/۰ >	۹۰/۰ >	۹۰/۰ >	۳ <	مقادیر قابل قبول

در شکل ۱ ضرایب استاندارد مسیرهای بین سرمایه اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم و مؤلفه‌های آن و نیز ضرایب استاندارد مسیرهای بین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی و گویه‌های مربوطه ملاحظه می‌شود. بررسی این ضرایب حاکی از آن است که همه ضرایب در سطح 01/0 معنادار و دامنه ضرایب بین 68/0 تا 98/0 است که بار عاملی قوی در مسیرهای پیشنهادی مدل نظری را نشان می‌دهد.

به منظور بررسی میزان تطابق مدل نظری پیشنهادی با داده‌های گردآوری شده، شاخص‌های برازش مدل محاسبه و در جدول ۱ گزارش شدند. نتایج با توجه به ملاک کلاین (2016)^۱ و مطابق جدول 1 حاکی از آن است که مدل پژوهش از برازش مطلوبی برخوردار است.

ب) محاسبه روایی و پایایی: تحلیل گویه و ضریب آلفای کرونباخ**جدول ۲. روایی (تحلیل گویه) و پایایی مقیاس سرمایه اجتماعی بر مبنای قرآن کریم**

ضریب آلفای کرونباخ	سطح معناداری	ضرایب همبستگی	زیرمقیاس
90/0	0001/0	78/0 - 89/0	مبانی سرمایه اجتماعی
92/0	0001/0	55/0 - 82/0	ابعاد سرمایه اجتماعی
82/0	0001/0	73/0 - 87/0	پیامد سرمایه اجتماعی
91/0	0001/0	91/0 - 92/0	جهت گیری معنوی
96/0	0001/0	50/0 - 83/0	سرمایه اجتماعی

مطابق جدول ۲، نتیجه تحلیل گویه (همبستگی بین گویه‌ها با نمره کل هر بعد (و آلفای کرونباخ مقیاس سرمایه اجتماعی بیانگر بالا بودن روایی و پایایی مقیاس یادشده است.

۲. ادراک معلمان از وضعیت سرمایه اجتماعی بر مبنای قرآن کریم در قلمرو پژوهش چگونه است؟

جدول ۳. نتایج آزمون تی تک‌نمونه‌ای ادراک معلمان از وضعیت سرمایه اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم

متغیر	میانگین	انحراف استاندارد	Q ₃	مقدار t	سطح معناداری (Q ₂)	مقدار t	سطح معناداری	درجه آزادی
مبانی سرمایه اجتماعی	۲/۸۵	۱/۰۹	۲/۷۶	۰/۰۱	۵/۲	۶/۲۵	۰/۰۰۰۱	۳۸۵
ابعاد سرمایه اجتماعی	۲/۷۸	۰/۹۸	۴/۳۷	۰/۰۰۰۱	NS	۵/۶۴	۰/۰۰۰۱	۳۸۵
پیامد سرمایه اجتماعی	۳/۰۳	۱/۰۶	۰/۵۳	۰/۰۰۰۱	NS	۹/۷۹	۰/۰۰۰۱	۳۸۵
جهت‌گیری معنوی	۲/۷۰	۱/۲۱	۴/۹۳	۰/۰۰۰۱	NS	۳/۱۶	۰/۰۰۰۱	۳۸۵
نمره کل	۲/۸۵	۱/۰۹	۲/۷۶	۰/۰۱	۵/۲	۶/۲۵	۰/۰۰۰۱	۳۸۵

مطابق جدول ۳، آزمون تی تک‌نمونه‌ای نشان داد از نظر معلمان میانگین کل و همه ابعاد سرمایه اجتماعی بر مبنای قرآن کریم، جز بعد پیامدها، از سطح کفایت مطلوب (Q₃) کمتر و برابر با سطح حداقل کفایت مطلوب (Q₂) برخوردار است. این یافته‌ها بدین معناست که از نظر معلمان وضعیت سرمایه اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم در محل کارشان در حد متوسط است.

۳. آیا تفاوت معناداری میان ابعاد سرمایه اجتماعی بر مبنای قرآن کریم در قلمرو پژوهش از نظر معلمان وجود دارد؟
به منظور مقایسه میانگین مؤلفه‌های مختلف سرمایه اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم از آزمون تحلیل واریانس اندازه‌گیری مکرر همراه آزمون تعقیبی بونفرونی استفاده شد. بررسی سطح معناداری اثر پیلاهی حاکی از آن بود که اثر متغیر مستقل در سطح ۰/۰۰۱/۰ معنادار است. جدول ۴ مقدار اثر پیلاهی و سطح معناداری آن را نشان می‌دهد.

جدول ۴. مقدار اثر پیلاهی و سطح معناداری آن

مقدار اثر پیلاهی	F مقدار	درجه آزادی	سطح معناداری
۰/۲۴	۴۰/۷۸	۳	۰/۰۰۰۱

جدول ۵. آزمون تحلیل واریانس اندازه‌گیری مکرر برای مقایسه میانگین‌های سرمایه اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم بین معلمان

متغیر	میانگین	انحراف استاندارد	F مقدار	سطح معناداری	درجه آزادی
پیامد سرمایه اجتماعی	۳/۰۳	۱/۰۶	۷۹/۲۱	۰۰۰۱/۰	۳ و ۳۸۵
مبانی سرمایه اجتماعی	۲/۸۵	۱/۰۹	۷۹/۲۱	۰۰۰۱/۰	۳ و ۳۸۵
ابعاد سرمایه اجتماعی	۲/۷۸	۰/۹۸	۷۹/۲۱	۰۰۰۱/۰	۳ و ۳۸۵
جهت‌گیری معنوی	۲/۷۰	۱/۲۱	۷۹/۲۱	۰۰۰۱/۰	۳ و ۳۸۵

همان گونه که در جدول ۵ ملاحظه می شود، به ترتیب بعد پیامد سرمایه اجتماعی دارای بیشترین میانگین، بعدهای مبانی سرمایه اجتماعی و ابعاد سرمایه اجتماعی در مرتبه های بعدی، و بعد جهت گیری معنوی دارای کمترین میانگین است. مقدار آماره F نیز برابر با ۷۹/۲۱ است که نشان می دهد تفاوت بین میانگین ها در سطح ۰/۰۰۱/۰ معنادار است. به منظور بررسی این مطلب، که تفاوت بین کدام میانگین ها معنادار است، از آزمون تعقیبی بونفرونی استفاده شد. نتایج این تحلیل در جدول ۵ قابل مشاهده است.

جدول ۶. نتایج آزمون تعقیبی بونفرونی به منظور مقایسه دوبه دوی میانگین ابعاد سرمایه اجتماعی

جهت گیری معنوی	پیامد سرمایه اجتماعی	ابعاد سرمایه اجتماعی	مبانی سرمایه اجتماعی	مؤلفه های سرمایه اجتماعی مبتنی بر قرآن کریم
			۰	مبانی سرمایه اجتماعی
		۰	۰/۰۷	ابعاد سرمایه اجتماعی
	۰	-۰/۲۵*	-۰/۱۸*	پیامد سرمایه اجتماعی
۰	-۰/۳۳*	۰/۰۹	۰/۱۵*	جهت گیری معنوی

معناداری تفاوت بین میانگین ها در سطح ۰/۰۰۱/۰

بر اساس یافته های موجود در جدول ۶ در پاسخ به سؤال سوم پژوهش می توان نتیجه گرفت که پیامد سرمایه اجتماعی بالاترین میانگین را دارد و میانگین آن با میانگین سه مؤلفه دیگر تفاوت معناداری دارد. مبانی و ابعاد سرمایه اجتماعی هم زمان در مرتبه بعدی قرار می گیرند و تفاوت معناداری با یکدیگر ندارند. جهت گیری معنوی کمترین میانگین را به خود اختصاص داده که هر چند میانگین آن به طور معنادار از مبانی سرمایه اجتماعی کمتر است، با ابعاد سرمایه اجتماعی تفاوت معناداری ندارد.

بحث و نتیجه

یکی از جنبه های مهم در توسعه پایدار اجتماعی استفاده از مفهوم سرمایه در وجه اجتماعی آن است. آنچه در سرمایه اجتماعی و مفهوم آن نهفته است سرمایه گذاری در روابط اجتماعی و افزایش و گسترش و به اشتراک گذاشتن منابع در روابط اجتماعی است تا از این طریق زمینه برای تسهیل کنش جمعی و گسترش اعتماد و بده وستان در جامعه فراهم آید. (Krause et al. 2006; Kilpatrick et al. 2021) با این حال و با وجود اهمیت نقش سرمایه اجتماعی در دستیابی سریع تر جامعه و سازمان ها به اهدافشان، در کشور ایران، که بافتی دینی و اسلامی دارد، لازم است ارزیابی و توسعه این مفهوم مبتنی بر ارزش ها و باورهای دینی و اعتقادی و بومی حاکم در آن انجام شود. بر اساس آنچه گفته شد، در این پژوهش تلاش شد به اعتباریابی مقیاس سرمایه اجتماعی از منظر قرآن کریم پرداخته شود. بر مبنای نتیجه به دست آمده از تحلیل روایی و پایایی مقیاس سرمایه اجتماعی از منظر قرآن کریم، از دیدگاه معلمان، این مقیاس و ابعاد و گویه های تعریف شده در آن از روایی و پایایی بالایی برخوردار بود. بر اساس ارزیابی انجام شده در این پژوهش، مقیاس سرمایه اجتماعی از منظر قرآن کریم به ارزیابی همه جنبه های کارکردی، فرآیندی، محتوایی و خصیصه ای بودن سرمایه اجتماعی به طور هم زمان می پردازد. بدین ترتیب که بر مبنای این مقیاس سرمایه اجتماعی از منظر قرآن کریم پدیده ای پربعد و پربرآیند و مشتمل بر سه بُعد شبکه اجتماعی، هنجار اجتماعی، و اعتماد اجتماعی مبتنی بر مبانی اعتقادی افراد عضو در شبکه های اجتماعی با جهت گیری معنوی آنهاست و آنها را جهت نیل به پیامدهای مثبت اجتماعی ترغیب می کند.

در توضیح هر یک از ابعاد مقیاس یاد شده می توان گفت مبانی سرمایه اجتماعی مشتمل بر مؤلفه های ایمان، یقین، تقوا، بصیرت، و اعتقاد به امامت بود که مطابق نتیجه به دست آمده هم بعد یاد شده هم مؤلفه های آن از روایی و پایایی بالایی برخوردار بودند. بر اساس آیات و روایات «ایمان» تنها یک «کلمه» نیست، بلکه یک «باور قلبی» است؛ باوری که به زندگی انسان «جهت» می دهد و در «چگونه زیستن» او نقشی مهم دارد و محور ارزش گذاری برای اندیشه ها و عملکردهای مردم است. به دلیل همین

اهمیت است که گام اول ورود به مسیر بندگی و مسلمانی «ایمان» است و کسی که این باور مقدس را داشته باشد «مؤمن» نامیده می‌شود (محدثی، ۱۳۷۶). بدین ترتیب، مطابق با مقیاس سرمایه اجتماعی از منظر قرآن کریم از جمله مؤلفه‌هایی که جهت سنجش میزان سرمایه اجتماعی در جوامع اسلامی باید مورد توجه قرار گیرد ایمان افراد و میزان آن در آن‌هاست. زیرا با ایمان به خداوند متعال و روز معاد ابعاد شناختی، عاطفی، اجتماعی، و اخلاقی افراد تغییر می‌کند و جهت‌گیری و جهان‌بینی آن‌ها در برقراری رابطه با دیگران تحت تأثیر قرار می‌گیرد. تقوا نیز از دیگر مبانی محوری سرمایه اجتماعی در مقیاس یادشده بود که الگوی تعاملی افراد در سیستم‌های اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. انسان متقی به دلیل برخورداری از این نیروی درونی- تقوا- هیچ ابایی از داخل شدن در امور اجتماعی ندارد. در این زمینه امیرالمؤمنین (علی) ع (در خطبه 114 نهج البلاغه می‌فرماید: «همانا تقوای الهی اولیای خدا را در حمایت خود قرار داده، آنان را از تجاوز به حریم منهیات الهی بازداشته است و ترس از خدا را ملازم دل‌های آن‌ها قرار داده است.» بنابراین، میزان برخورداری افراد از تقوا و پرهیزکاری نیز از مؤلفه‌های مهم در کیفیت روابط اجتماعی و دستیابی به سرمایه اجتماعی محسوب می‌شود که در جوامع اسلامی باید مورد توجه قرار گیرد. به‌علاوه، مطابق نتیجه به‌دست‌آمده از اعتباریابی مقیاس سرمایه اجتماعی از منظر قرآن کریم، از دیگر مؤلفه‌های مؤثر بر کیفیت سرمایه اجتماعی از منظر قرآن کریم مؤلفه بینش و بصیرت افراد بود. بصیرت عقیده قلبی، شناخت، یقین، و عبرت است و قوه و نیرویی است که قلب به وسیله آن درک می‌کند. به طور کلی بصیرت یعنی داشتن آگاهی همه‌جانبه و ژرف درباره امور (انعام، 104/ پس، اگر کسی صاحب بصیرت باشد، همین بس است که در روابط اجتماعی خود بفهمد همواره غلبه با حق است و خدا با یاری خود هر که را بخواهد تأیید و پیروز می‌کند (ستوده‌نیا، 1388). با این وصف، به نسبت درجه ایمان در افراد، زمینه برای توسعه تقوا و بصیرت افراد و متعاقباً میدان برای رفتارهای مناسب اخلاقی یا غیراخلاقی در سطح فردی و بین‌فردی گشوده می‌شود و چنانچه خللی در یک زمینه وارد آید رفتار و کیفیت تعاملات اجتماعی آن‌ها نیز تحت تأثیر قرار می‌گیرد. بنابراین، توجه به مبانی اعتقادی افراد در ارزیابی کیفیت سرمایه اجتماعی در جوامع اسلامی لازم و ضروری است.

نتیجه دیگر این پژوهش حاکی از تأیید روایی و پایایی ابعاد سرمایه اجتماعی، یعنی شبکه اجتماعی و هنجار اجتماعی و اعتماد اجتماعی و مؤلفه‌های ذیل هر یک از آن‌ها، بود. در توضیح ضرورت توجه به ابعاد یادشده می‌توان گفت هر فردی در آن واحد می‌تواند عضو چندین شبکه اجتماعی باشد؛ مانند شبکه خانواده، شبکه قومی، شبکه هم‌سالان (دوستی)، شبکه فرهنگی، شبکه ملی، حتی شبکه بین‌المللی. کنش و عملکرد فرد در هر یک از شبکه‌ها، ضمن اینکه می‌تواند متأثر از کیفیت و اندازه تعداد تعاملات (و حجم و ثبات و تعداد اعضای آن شبکه باشد، تحت تأثیر عضویت فرد در سایر شبکه‌ها و ویژگی آن شبکه‌ها نیز خواهد بود. بر این اساس هر قدر فرد عضو شبکه‌های بیشتری باشد از سرمایه اجتماعی بیشتری برخوردار خواهد بود. البته انباشت سرمایه اجتماعی منوط به پایبندی به هنجارهای مثبت گروهی است؛ مانند احترام به یک‌دیگر، احترام به قانون، مسئولیت‌پذیری، رعایت عدالت، تعهد و تعلق، همکاری، مشارکت، اخلاق متعالی، همکاری، همدلی، انسجام، و ... زیرا با نهادینه شدن هنجارهای مثبت اجتماعی در درون افراد نگرش مثبت اعضا به یک‌دیگر و دنیای پیرامون خود (اعتماد اجتماعی (نیز توسعه می‌یابد. بدین ترتیب شناسایی وضعیت ابعاد سرمایه اجتماعی و کیفیت آن در سیستم‌های اجتماعی نیز لازم و ضروری است که باید مورد توجه و مذاقه قرار گیرد.

به‌علاوه مطابق با یافته دیگر این پژوهش سایر ابعاد مقیاس سرمایه اجتماعی از منظر قرآن کریم، یعنی جهت‌گیری معنوی و پیامدهای سرمایه اجتماعی، نیز از روایی و پایایی بالایی برخوردار و مورد تأیید بودند. در توضیح ابعاد یادشده و ضرورت توجه به آن‌ها در ارزیابی و توسعه سرمایه اجتماعی در سازمان‌های اسلامی می‌توان گفت برخلاف منابع و متون غربی درباره سرمایه اجتماعی، که غایت یا هدف افراد از دستیابی به آن را کسب منافع می‌دانند و سرمایه اجتماعی حالتی از مبادله یا بده‌بستان بین افراد و شبکه‌هاست، از منظر قرآن کریم، نیت یا هدف نهایی افراد و گروه‌ها از برقراری رابطه با همدیگر نیل به قرب الهی و رستگاری فردی و جمعی است. بنابراین، در برقراری رابطه با دیگران و توسعه شبکه‌های اجتماعی‌شان نه تنها با افرادی که دارای یک وجه مشترک‌اند رابطه برقرار می‌کنند، بلکه به منظور دستیابی به قرب الهی با دیگر افراد و سیستم‌های اجتماعی نیز به خاطر انسان بودنشان تعامل برقرار می‌کنند و نیازها و خواسته‌های مشروع آن‌ها را برآورده می‌سازند؛ بدون اینکه انتظار یا خواسته‌ای از

آن‌ها داشته باشند. پس، در سرمایه اجتماعی اسلامی انسان‌ها در برقراری رابطه با دیگران و شبکه‌های اجتماعی، علاوه بر اینکه جهت‌گیری معنوی دارند، به دنبال دستیابی به اهداف یا مزیت‌های کوتاه‌مدت یا بلندمدت دیگر، یعنی پاداش دنیوی و اخروی، نیز هستند. این پاداش‌ها صرفاً جنبه مادی ندارد، بلکه دستیابی به رضایت درونی، عزت، نعمت، پاداش الهی، و کسب حسنه از جمله منافع معنوی‌ای محسوب می‌شود که جهت‌دهنده به رفتار آن‌هاست و رفتار اجتماعی آن‌ها و نحوه تعاملشان با دیگران را شکل می‌دهد. بنابراین، توجه به ابعاد یادشده در سنجش و ارزیابی سرمایه اجتماعی در جوامع اسلامی لازم و ضروری است.

در مجموع و مطابق با یافته این پژوهش می‌توان گفت سرمایه اجتماعی پدیده‌ای جامعه‌محور و بنابراین موقعیتی است و در صورتی نقش و کارکرد خود را به خوبی ایفا می‌کند که متناسب با فرهنگ بومی حاکم در هر جامعه‌ای از جمله ایران اسلامی باشد. با توجه به تفاوت نگاه اسلامی به مفهوم سرمایه اجتماعی و جامع‌تر بودن این نگاه به ابعاد شکل‌گیری این سرمایه و کیفیت تعاملات افراد با همدیگر و پیامدهای ناشی از آن برای حیات دنیوی و اخروی افراد، استفاده از مقیاس سرمایه اجتماعی از منظر قرآن کریم در سازمان‌های آموزشی و غیرآموزشی جهت ارزیابی و توسعه این سرمایه در سازمان‌های اسلامی می‌تواند زمینه تحقق بسیاری از اهداف جامعه اسلامی، یعنی تبدیل شدن افراد جامعه به یک شهروند مصلح و تحقق جامعه صالح، را نیز فراهم آورد.

منابع

- اکبرزاده، فریدون؛ انوشه دربندی. «نقش سرمایه اجتماعی زنان در انقلاب اسلامی ایران» زن و فرهنگ، ۷(۲۴)، ص 23-38.
- ترکزاده، جعفر؛ معصومه محترم؛ ابوالفضل گائینی. «چارچوبی برای سرمایه اجتماعی از منظر قرآن کریم: یک مطالعه کیفی» مدیریت سرمایه اجتماعی، ۶(3)، ص 421-444.
- ثمنی، محمد؛ بهارک شیرزاد کبریا؛ امیرحسین محمودی. «تدوین الگوی توسعه سرمایه اجتماعی در دانشگاه‌ها با تأکید بر دیدگاه امام خمینی^س» متین، ۲۲(86)، ص 1-29.
- جعفری‌نژاد، مسعود؛ مهدی مرادی؛ احمد آذین؛ علی‌رضا گلشنی؛ علی بقایی سرایی. «نقش سرمایه اجتماعی در توسعه سیاسی و اجتماعی جامعه ایران بعد از انقلاب اسلامی» برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۱۱(41)، ص 183-196.
- خوبرو، محمدتقی؛ حبیب‌الله سعیدی؛ علی صفری، سید رضا سیدجوادین. «رهبری معنوی، سرمایه اجتماعی و تعلق‌خاطر کاری؛ مطالعه‌ای با کاربست تأثیر مؤلفه‌های اسلامی» مدیریت اسلامی، ۲۴(4)، ص 109-136.
- دارا، جلیل. «نقش شبکه مدارس اسلامی در شکل‌گیری انقلاب اسلامی ایران از منظر سرمایه اجتماعی؛ مورد مطالعاتی: مدارس اسلامی 'جامعه تعلیمات' و 'رفاه'» انقلاب اسلامی، ۸(28)، ص 155-174.
- درویشی، مهدی؛ کمال جوانمرد؛ زهرا حضرتی‌صومعه. «مطالعه جامعه‌شناختی تأثیر مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی بر عملکرد مدیریت های محلی (شوراهای اسلامی شهر و روستا - شهرداری و دهیاری)» (نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۱۲(3)، ص 597-615.
- دهقان، حسین؛ مروارید مهدی‌سراجیان. «رابطه سرمایه اجتماعی خانوادگی و مشارکت والدین در امور مدرسه با موفقیت تحصیلی دانش‌آموزان» خانواده و پژوهش، ۱۴(3)، ص 7-28.
- دهقانی، مرضیه؛ فاطمه سلیمانی دره‌باغی؛ محدثه فرجی. «مطالعه مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی اسلامی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش» علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، ۹(5)، ص 5-36.
- ستوده‌نیا، محمدرضا. «بصیرت در قرآن با تکیه بر آیه 108 سوره یوسف» مطالعات قرآن و حدیث، ۲(2)، ص 141-174.
- عابدینی، علی؛ حسن زارعی‌متین؛ حسین عابدینی. «تبیین الگوی سرمایه اجتماعی بر اساس اندیشه مقام معظم رهبری (دامت ظلّه)» مدیریت اسلامی، ۱(27)، ص 37-63.
- قنبری، سیروس؛ فرزانه سلطان‌قلی. «نقش رهبری معنوی مدیران مدارس در تعلق‌خاطر کاری معلمان با میانجیگری سرمایه اجتماعی» مدیریت مدرسه، ۸(3)، ص 215-238.
- محدثی، جواد. «فرهنگ قرآنی، بشارت. نصراللهی، زهرا؛ نظام‌الدین مکیان؛ راضیه اسلامی». «سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های آن در اسلام» اقتصاد و بانکداری اسلامی، ۴(۱۳)، ص ۲۱-۳۸.
- Abedini, A., Zarei matin, H., & Abedini, H. (2019). "Explaining the Social Capital Model Based on Views of Iran's Supreme Leader Ayatollah Khamenei: A Grounded Theory Approach", *Scientific Journal of Islamic Management*, 27(1), pp. 37-63. (in Persian)
- Akbarzadeh, F. & Darbandi, A. (2015). "Women Social Capital Role in the Iran Islamic Revolution", *Scientific Research Quarterly of Woman and Culture*, 7(24), pp. 23-38. (in Persian)
- Claridge, T. (2018). "Functions of Social Capital—Bonding, Bridging, Linking", *Social Capital Research*, 20, pp. 1-7.
- Dara, J. (2018). "The Role of Social Capital in the Islamic Revolution of Iran: The Case Studies of Islamic Schools of Jame'e Ta'limat and Refah", 8(28), pp. 155-174. doi: 10.22084/rjir.2018.17168.2518. (in Persian)
- Darvish, M., Javanmard, K., & Hazrati Soome'h, Z. (2020). "Sociological Study of the Effect of Social Capital Components on the Performance of Local Management (Islamic Councils of Cities and Villages-Municipalities and Rural Areas)", *Journal of New Attitudes in Human Geography*, 12(3), pp. 597-615. (in Persian)
- Dehghan, H. & Serajian, M. (2017). "The Relationship between Family Social Capital and Parental Involvement in School Affairs with Students' Academic Achievement", *Journal of Family and Research*, 14(3), pp. 7-28. (in Persian)
- Dehghani, M., Soleimani Darreh Baghi, F., & Faraji, M. (2017). "The Study of the Components of Islamic Social Capital in the Document of the Fundamental Transformation of Education", *Educational sciences from the perspective of Islam*, 5(9), pp. 5-36. (in Persian)
- Dubos, R. (2017). *Social capital: Theory and research*, Routledge.

- Ellis, L. (2021). "The Impact Social Capital has on Communication within Extension Education", *Proceedings of Student Research and Creative Inquiry Day*, 5.
- Ghanbari, S. & Soltangholi, F. (2020). "The Role of Managers' Spiritual leadership in Teachers' Work Engagement with Mediation of Social Capital", *Journal of School Administration*, 8(3), pp. 215-238. (in Persian)
- Ja'farinejad, M., Moradi, M., Azin, A., Golshani, A., & Baghaei Sarayi, A. (2021). "Investigating the Role of Social capital in Political and Social Development of Iran after Islamic Revolution", *Regional Planning*, 11(41), pp. 183-196. doi: 10.30495/jzpm.2021.27449.3858. (in Persian)
- Khoobroo, M., Sa'eidi, H., Safari, A., & Javadin, S. (2016). "Spiritual Leadership, Social Capital and Work Engagement A Case Study Using Islamic Components", *Scientific Journal of Islamic Management*, 24(4), pp. 109-136. (in Persian)
- Kilpatrick, S., Farmer, J., Emery, S., & DeCotta, T. (2021). "Social Enterprises and Regional Cities: working Together for Mutual Benefit", *Entrepreneurship & Regional Development*, 33(9-10), pp. 741-757.
- Krause, D.R., Handfield, R.B., & Beverly, B.T. (2006). "The relationships between supplier development, commitment, social capital accumulation and performance improvement", *Journal of Operations Management*, Vol. 25, No. 2, pp. 528-545.
- Lins, K. V., Servaes, H., & Tamayo, A. (2017). "Social capital, Trust, and Firm Performance: The Value of Corporate Social Responsibility During the Financial Crisis", *The Journal of Finance*, 72(4), pp. 1785-1824.
- Mohaddesi, J. (1997). *Quranic culture*. Besharat. (in Persian)
- Nakano, S. & Washizu, A. (2021). "Will Smart Cities Enhance the Social Capital of Residents? The Importance of Smart Neighborhood Management", *Cities*, 115, 103244.
- Nasrollahi, Z., Makian, N., & Eslami, R. (2016). "Social Capital and its Components in Islam", *Journal of Islamic Economics and Banking*, 4(13), pp. 21-38. (in Persian)
- Pitas, N. & Ehmer, C. (2020). "Social Capital in the Response to COVID-19", *American Journal of Health Promotion*, 34(8), pp. 942-944.
- Samani, M., Shirzad Kebriya, B., & Mahmoudi, A. (2020). "Designing a Model for Development of Social Capital in Universities with Emphasis on Imam Khomeini's Viewpoints", *Pajouheshnameh Matin*, 22(86), pp. 1-29. (in Persian)
- Sutodehniya, M. R. (2010). "Associate professor in Quranic Science and Hadith at the University of Isfahan", *Studies of Quran and Hadith*, 2(2), pp. 141-174. (in Persian)
- Shiell, A., Hawe, P., & Kavanagh, S. (2020). "Evidence Suggests a Need to Rethink Social Capital and Social Capital Interventions", *Social science & medicine*, 257, 111930.
- Torkzadeh, J., Mohtaram, M., & Gaeini, A. (2019). "A Framework for Social Capital from the Viewpoint of the Holy Quran: A Qualitative Study", *Social Capital Management*, 6(3), pp. 421-444. doi: 10.22059/jscm.2019.274598.1772. (in Persian)
- Tulin, M., Lancee, B., & Volker, B. (2018). "Personality and Social Capital", *Social psychology quarterly*, 81(4), pp. 295-318.